

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Наказ Міністерства освіти і науки України від 29.12.2014 № 1528)

**Ефективна
ЕКОНОМІКА**

Дніпропетровський державний
аграрно-економічний університет

Переглянути у форматі pdf

ІНСТИТУЦІЙНІ ПАСТКИ ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВИКОНАННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

К. І. Данилова

№ 11, 2015 [Назад](#) [Головна](#)

УДК 330.837.2

К. І. Данилова,
к. е. н., науковий співробітник відділу економічної теорії,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

ІНСТИТУЦІЙНІ ПАСТКИ ЕКСПОРТООРІЄНТОВАНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВИКОНАННЯ УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

К. I. Danylova,
PhD, Research Fellow of Economic Theory Department,
SI "Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine", Kyiv

INSTITUTIONAL TRAPS OF EXPORT-LED ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE UNDER IMPLEMENTATION OF THE ASSOCIATION AGREEMENT BETWEEN THE EUROPEAN UNION AND UKRAINE

У статті досліджено формальні та неформальні обмеження щодо виконання Україною зобов'язань в рамках торговельних питань Угоди про асоціацію з Європейським Союзом. Розкрито основні джерела та загальний механізм неефективності «стандартних рішень» реформування та забезпечення економічного зростання на підставі методологічного апарату концепції інституційних пасток. Обґрунтовано, що відтворення неефективних рішень (пасток) виходить з порушення комплементарності економічного та соціального обміну та розкривається через відносини нееквівалентності та контрпродуктивності. Визначено, що державна допомога та стимулювання експортоорієнтованого економічного розвитку України на тлі слабких та спотворених ринкових інститутів підвищує ризики посилення дискримінаційних відносин, поглиблення соціального розшарування та несправедливості, приєднання мотивів до модернізації та ефективного використання ресурсів. На противагу селективної допомоги, яка має потенціал заохочування до пошуку ренти спеціальними групами інтересів, раціональна політика економічного розвитку має спиратися на політекономічний аналіз майбутньої зміни інституційної рівноваги з врахуванням особливостей інверсійного типу становлення ринкових відносин в Україні, якому є притаманним недостатній розвиток інститутів власності, прав людини та доброякісної конкуренції.

The paper investigates formal and informal constraints for Ukraine's implementation of commitments under the trade and trade-related matters of the EU-UA Association Agreement. It reveals general sources and mechanism of inefficiency under the standard approach to policy-making and reformation for economic growth by the means of methodological apparatus of institutional trap concept. The essay outlines how reproduction of inefficient decision-making (trap) originates from violation of complementarity of economic and social exchange and unfolds in relations of non-equivalence and counter-productiveness. The main conclusion is that public assistance and stimulation of export-led economic development in Ukraine with the current background of weak and distorted market institutions will strengthen potential risks for discriminating relations and extracting norms, deepen social stratification and injustice, oppress motives for modernization and resource efficiency. Contrary to the selective assistance that gives rise to rent-seeking of special groups of interest, sound policy for economic development should be based on a careful analysis of political economy and future institutional equilibria with respect to inversion type of market economy in Ukraine, which lacks in institutions of property, human rights, and fair competition.

Ключові слова: Угода про асоціацію між ЄС та Україною, торгівля, економічна політика, інституційна пастка, інверсійний тип ринкової економіки, відтворювальна динаміка.

Keywords: Association Agreement between the EU and Ukraine, trade, economic policy, institutional trap, inversion type of market economy, reproductive dynamics.

Постановка проблеми. Зовнішня торгівля традиційно розглядається як чинник економічного зростання, збільшення добробуту населення, ефективності розміщення і використання виробничих ресурсів, структурних зрушень тощо. Багатовіковий досвід міжнародної торгівлі в історії людства є плідним емпіричним підґрунтям в аргументації рекомендацій щодо прийняття рішень у сфері торговельної та економічної політики. Проте, саме цей досвід може привести до помилкового підтвердження прагматичних експертних висновків відносно співвідношення економічних вигід та витрат тієї чи іншої моделі економічної політики за умов недостатньої уваги до її імпліцитних припущень та вихідних фактичних даних. Тому оцінка та обґрунтування рішень макрорегулювання повинні базуватися на системному підході та враховувати не тільки короткострокові, суто економічні чинники, але й організаційні (політичні), соціальні, екологічні тощо. Це повною мірою стосується процесу імplementації найбільшої в історії України за обсягом охоплення та глибиною міжнародної угоди – Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Підготовка, підписання та розпочата наприкінці 2014 року поступова ратифікація економічної частини Угоди про асоціацію (далі – УА) викликали активну дискусію в науковому та експертному вітчизняному середовищі щодо аналізу її соціально-економічного впливу та нової моделі розвитку економіки країни. Зокрема, наукову оцінку макроекономічних ефектів

лібералізації торгівлі та посилення інтегрованості внутрішніх ринків України та ЄС проведено Інститутом економіки та прогнозування НАНУ [1-2], Інститутом економічних досліджень та політичних консультацій і Міжнародним фондом «Відродження» [3], Національним інститутом стратегічних досліджень при Президентів України [4], Центром Разумкова [5] та ін. В цілому, зміни, які очікуються внаслідок виконання Україною зобов'язань в рамках УА, адекватні загальному напрямку ринкових реформ, що необхідні національній економічній системі для виходу на траєкторію сталого розвитку. Питанням економічного зростання, можливостей та інструментів трансформації й модернізації соціально-економічної системи на протязі років незалежності країни присвячено чисельні праці вітчизняних науковців: Т. Артьомової, Ю. Бажала, В. Базилевича, А. Гальчинського, В. Гейця, А. Гриценка, В. Тарасевича, О. Яременко та інших авторів. У свою чергу, визначальний внесок у збагаченні нашого розуміння теоретичних та прикладних аспектів процесів інституційної трансформації та значущості організаційних чинників суспільного розвитку належить видатним дослідникам інституціонального напрямку: Д. Асемоглу, Дж. Акерлофу, Б. Вайнгасту, Т. Веблену, О. Вільямсону, Д. Нортю, Г. Саймону, Дж. Уоллісу, Проте, у дослідженнях закономірностей та особливостей національних ринкових трансформацій в цілому, та, зокрема, в контексті європейської інтеграції недостатня увага приділяється оцінці невдач та неефективних рішень національних макрорегуляторів, визначенню взаємозв'язків та залежностей від попереднього соціально-економічного розвитку країни.

У зв'язку з цим, метою статті є висвітлення інституційних ризиків, поведінкових пасток та ефектів залежності від попереднього розвитку, які є потенційними загрозами в процесі імплементації положень УА та євроінтеграції України в контексті забезпечення добробуту населення країни.

Виклад основного матеріалу. З 01.01.2016 року розпочнеться функціонування зони вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною та країнами Європейського Союзу, створення та регулювання якої визначено Розділом IV «Торгівля та питання, пов'язані із торгівлею» УА. Принципи функціонування ЗВТ на основі правил Світової Організації Торговлі (СОТ) впорядковуватимуть сфери доступу до ринку товарів; засобів захисту торгівлі; технічних бар'єрів в торгівлі; санітарних та фітосанітарних заходів; митних питань та сприяння торгівлі; заснування підприємницької діяльності, торгівлі послугами та електронної комерції; платежів та руху капіталу; державних закупівель; інтелектуальної власності; чесної конкуренції; питань, пов'язаних з торгівлею енергоносіями; прозорості; впливу торгівлі на забезпечення сталого розвитку та захисту навколишнього середовища; врегулювання спорів; механізмів посередництва тощо [6]. Процес взаємної лібералізації режиму торгівлі відбуватиметься поступово на протязі 10 років та передбачає [7]:

- скасування Україною та ЄС ввізних мит на найбільші товари, що імпортуються на ринки один одного;
- запровадження правил визначення походження товарів, які є одним з елементів застосування торговельних преференцій;
- приведення Україною своїх технічних регламентів, процедур, санітарних та фітосанітарних заходів та заходів щодо безпеки харчових продуктів у відповідність з європейськими, завдяки чому українські промислові товари, сільськогосподарська та харчова продукція не потребуватимуть додаткової сертифікації в ЄС;

- встановлення сторонами найбільш сприятливих умов доступу до своїх ринків послуг;
- запровадження Україною правил ЄС у сфері державних закупівель, що дозволить поступово відкрити для України ринок державних закупівель ЄС;
- спрощення митних процедур та попередженні шахрайства, контрабанди, інших правопорушень у сфері транскордонного переміщення вантажів;
- посилення Україною захисту прав інтелектуальної власності.

Потенційні модернізаційні можливості УА для соціально-економічної системи України є значущими. Найбільш вагомими з них, на нашу думку, є:

- зростання якості товарів та послуг через створення конкурентного середовища на внутрішньому ринку та впровадження європейських регламентів безпеки продукції;

- інноваційні стимули підвищення рентабельності для виробників;
- запровадження стандартів щодо захисту навколишнього середовища та сталого менеджменту;
- технологічна співпраця та можливості сприяння розвитку малого підприємництва, зокрема на основі фондів ЄС;
- підвищення інституційно-правового забезпечення праці;
- реформування антикорупційного та судового законодавства з метою захисту прав власності та прав людини;
- підвищення прозорості заходів державної підтримки національних виробників та реалізації економічної політики.

У свою чергу, потенційні загрози та обмеження ефективної імплементації положень про ЗВТ УА також є суттєвими з огляду на наявність корупції та тінювого сектору економіки. Умовно можна виділити дві групи ризиків: економічного та інституційного характеру. Економічні ризики та макроекономічні ефекти УА досліджено в роботах [1-5], у той час як інституційні аспекти, особливо ті, що зосереджено у неформальних соціальних нормах розкрито не до кінця.

Становлення ринкових відносин із розбудовою відповідних інститутів в економіці України, попри чверть століття трансформації, є досі незавершеним, так само як і розвиток громадянського суспільства та політичної системи, і має інверсійний характер [8]. Це зумовлює існування суттєвих внутрішніх формальних та неформальних обмежень ефективності формування та реалізації державної економічної політики як цілісної системи досягнення цілей суспільного добробуту. Зміщення уваги з суто економічних аспектів на поведінкові та організаційні дозволяє зрозуміти, чому економічне зростання у передкризовий період внаслідок значних економічних вигод від сприятливої зовнішньої кон'юнктури не стало чинником розвитку підприємництва, суттєвого зростання зайнятості та загального добробуту, а лише сформувало умови для подальшого розширення населення.

Так, за даними Звіту про глобальне багатство у 2015 році швейцарського банку Credit Suisse добробут українського населення протягом 2014 – першого півріччя 2015 років зменшився майже на половину (-44 %). Більш детально стан добробуту дорослого населення України та різницю між середньостатистичним та середньозваженим (з врахуванням розподілу доходів) рівнем багатства представлено на рис. 1.

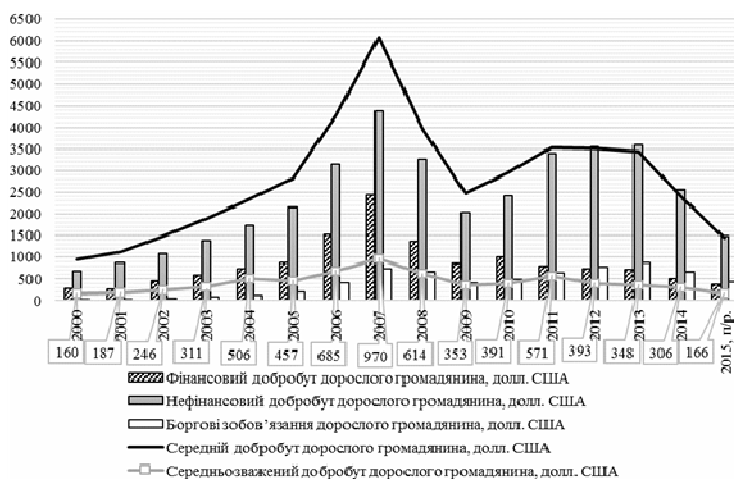

Рис. 1. Динаміка середнього та середньозваженого добробуту дорослого громадянина України у 2000-2015 роках.

Джерело: побудовано автором на підставі даних [9]

Майже десятикратна різниця між середнім показником та показником, що враховує нерівномірність розподілу доходів та, відповідно, багатства, зумовлює фінансову неспроможність та невмотивованість населення до започаткування та ведення підприємницької діяльності. За даними Світового банку щодо щільності нових створених малих та середніх підприємств цей показник в Україні залишається стабільно нижче одиниці (кількість нових МСБ на 1000 чол. населення). Це зумовлює низьку чисельність середнього класу: у 2015 році він налічував 297 тис. ос., або 0,8% дорослого населення країни (для порівняння кількість середнього класу Польщі складає 19,3% дорослого населення) [9, с.123]. Екстрактивність вітчизняного середнього класу підтверджується показником співвідношення його кількості до глибини охоплення: 0,8% населення володіє 16,9% національного багатства. Це співвідношення за розрахунками Credit Suisse забезпечує Україні

провідні позиції у світовій нерівності у 2015 році (індекс дорівнює 21,1) з найближчими сусідами: Нігерією (19,3) та Бангладешем (13,7); у Європі середнє значення цього показника у 2015 році становило 1,23 [9, с. 126].

Вивчення особливостей розподілу національного багатства у суспільстві є дуже продуктивним у дослідженні організаційних засад суспільного розвитку та можливостей застосування міжнародного досвіду на основі міжнародних співставлень. Проте порівняння дозволяють зауважити на низькій репрезентативності оцінок за сукупними величинами та середньостатистичними показниками (рис. 2 і рис. 3) через значні відмінності між країнами зі схожим за розмірами сукупним багатством та середнім добробутом громадян.

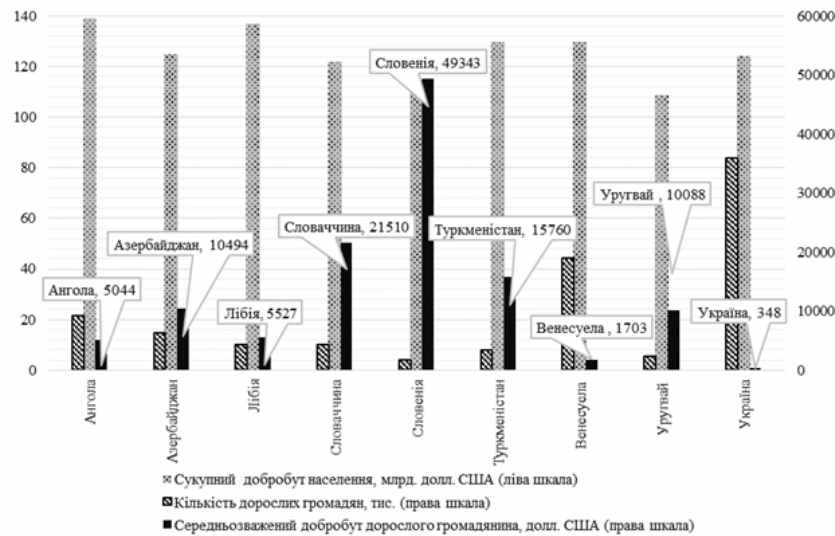

Рис. 2. Показники багатства населення країн з подібним рівнем сукупного багатства населення (120-140 млрд.долл.США) у 2013 році.

Джерело: побудовано автором на підставі даних [9]

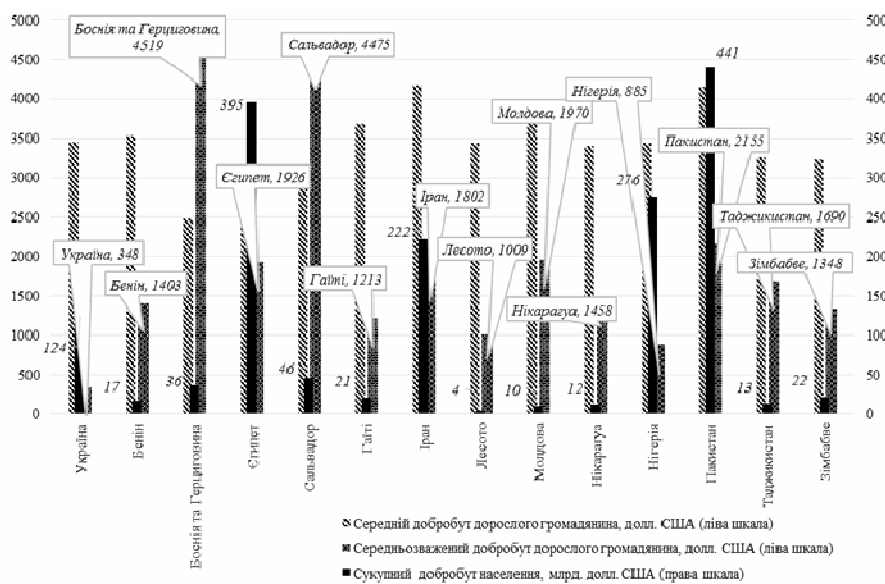

Рис. 3. Показники багатства населення країн з подібним середньостатистичним рівнем добробуту дорослого громадянина (2500 – 4000 дол.США) у 2013 році

Джерело: побудовано автором на підставі даних [9]

В свою чергу, за середньозваженим показником добробуту населення гомогенну з Україною групу утворюють лише окремі країни Африки; в середньому за африканським регіоном цей показник у 2013 році вдвічі перевищував вітчизняний і дорівнював 738 дол. США (рис. 4. і рис. 5).

Таким чином, українське суспільство на протязі років незалежності залишається розширеним, що ілюструє неспроможність державної економічної політики створити та використати інструменти інклюзивного розвитку, справедливо розподілити наявні ресурси та підготувати платформу для ефективного включення країни у процеси світової інтеграції та глобальні ланцюжки вартості.

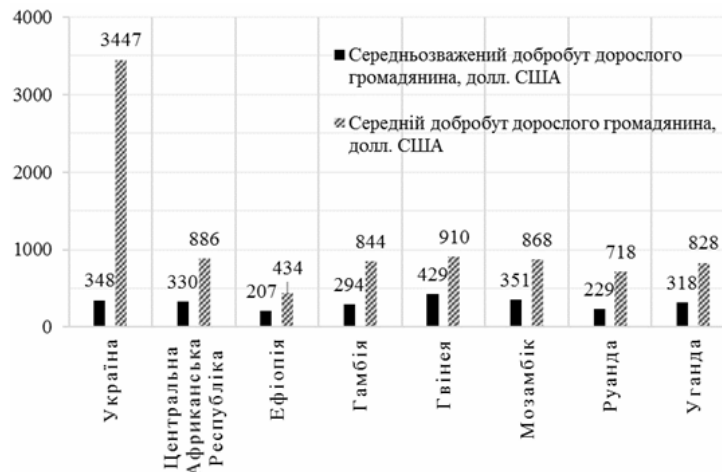

Рис. 4. Група країн із подібним до України середньозваженим рівнем добробуту дорослого громадянина (2500 – 4000 дол. США) у 2013 році.

Джерело: побудовано автором на підставі даних [9]

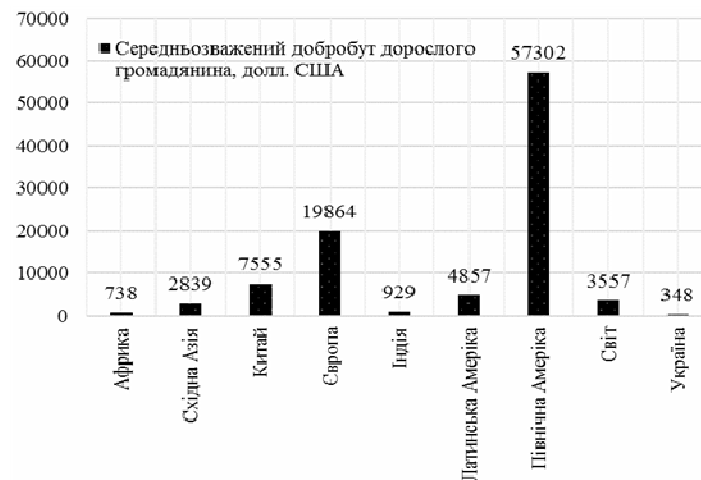

Рис. 5. Середньозважений рівень добробуту дорослого громадянина за регіонами світу та в Україні у 2013 році.

Джерело: побудовано автором на підставі даних [9]

Тривалий незадовільний, пригнічений стан соціальної організації суспільства додатково посилює дискримінаційні форми відносин та екстрактивні практики розподільчих коаліцій і груп спеціальних інтересів, що сформувалися в період першої хвилі приватизації суспільної власності та правової невизначеності на початку формування державного устрою країни. На тлі цього найбільш суттєвою загрозою створення ЗВТ з ЄС може стати посилення преференційних практик перерозподілу доходів, зовнішніх позик, макрофінансової допомоги, коштів платників податків через інструмент державної допомоги та стимулювання експорту.

Як відомо з теорії, розвиток внутрішніх інститутів не завжди відповідає критеріям економічної ефективності на соціально справедливості. Часто вони можуть ставати внутрішнім обмеженням національного зростання та суспільного добробуту через укорінення стійких неефективних (з точки зору суспільного розвитку) поведінкових моделей (інституційних пасток). В цьому контексті Дуглас Норт зауважував, що «інститути не завжди створюються, щоб бути соціально ефективними; скоріше вони створюються для забезпечення інтересів тих, хто має владу розробляти нові правила» [10, с. 16]. Це раніше, засновник інституціоналізму, Т. Веблен, відзначив, що соціальна динаміка та розвиток не є середовищем класової боротьби та суперечностей економічних структури та функцій, а є сферою конкуренції поведінкових норм та правил, інститутів, які є символічною формою збереження інформації [11], а якість суспільного розвитку залежить від того, які інститути переважають: статусні «церемоніальні» або технологічні «інструментальні» [12]. Тому в традиційних системах та системах, які нещодавно відійшли від традиції, спостерігаються «ефекти колії», тобто низької схильності до технологічної інноваційності та модернізації через природну відсутність бажання чинно/політичної еліти позбавлятися влади, що, як правило, відбувається зі зміною домінуючої технології.

В цьому контексті інтеграція внутрішніх ринків України та ЄС має суттєвий інституційний потенціал для вітчизняного соціально-економічного розвитку. Проте, великою є також ймовірність схильності політичної еліти та груп спеціальних інтересів щодо спроби реконструкції поточної і попередньої моделей розподілу влади на організаційні та виробничі ресурси, базуючись на аргументах необхідності захисту вітчизняного виробника та активної промислової реставрації в умовах лібералізації зовнішньої торгівлі на тлі глобальної нестабільності.

Грунтовний аналіз феномену соціальних груп містять праці видатного дослідника колективних форм суспільної поведінки Мансура Олсона. На історичному матеріалі автором було доведено, що ступінь розвитку країни залежить від її суспільної структури та організації груп інтересів [13-14]. При цьому автор зауважує, що післявоєнне економічне зростання європейських країн лише в незначному ступені (за авторською оцінкою – близько додаткових 0,3% річного зростання) було пов'язаним з організацією Спільного ринку і лібералізацією торгівлі; вирішальною була роль усунення з політичного середовища торговельних та промислових лобістів [14, с. 155-156].

Ще більше значення формування економічних свобод та правового забезпечення власності мають для країн, що розвиваються. «З європейського досвіду потрібно засвоїти, якщо меркантилістський уряд, що слабшає, чинить опір необхідним інституційним змінам, він відкриває простір насильству та безладу. Ціною масових репресій він може відтермінувати неминучий перехід, але рано чи пізно суперечності буде визволено: або перемогою комуністичної диктатури, або через демократичну систему і ринкову економіку», – завершує дослідження перуанського досвіду шляху до ринкової системи Ернандо де Сото [15, с. 190].

Таким чином, збільшення фінансових інструментів перерозподілу національного доходу в умовах слабких інститутів є потенційним загостренням небезпеки подальшого посилення соціальної несправедливості та дискримінації. Це погіршення може реалізуватися навіть за відсутності корупційної складової економічної політики: через високу ступінь складності моделювання ймовірних наслідків зміщення інституційної рівноваги внаслідок включення преференційних стимулів для окремих груп інтересів. Цей феномен порушення політичної рівноваги досліджено Д. Асемоглу та Дж. Робінсоном як «пастку стандартних рішень» економічної політики [16]. Автори зауважують, що «реформи, які не враховують фундаментальні політичні та інституціональні джерела неефективності, а тільки поверхово торкаються її симптомів, призводить до зворотного руху, оскільки порушують принцип політичного обмеження сумисності за стимулами та, в результаті, руйнують політичну рівновагу та коаліцію» [16, с. 177]. Дослідники доводять, що економічна рента має велике структурне значення у суспільстві через схильність економічних агентів до організації навколо джерела ренти з метою отримання вигоди та її захисту. Боротьба за владу над рентою обмежує можливості політичних злиттів і

забезпечує певну конкуренцію, яка може порушитися на тлі спроби до оптимізації рентних відносин, а отже призвести до погіршення економічної свободи та якості інституційного середовища [16, с.186].

Так звані «стандартні рішення» макроекономічної стабілізації та стимулюючої економічної політики базуються на кейнсіанській моделі балансу агрегованих величин, сукупних попиту та пропозиції, та подальших розробках цієї моделі представниками неокласичного напрямку. Проте, через прагматичне трактування втрачається найбільш вагом надбання Дж. М. Кейнса: розуміння впливу та значущості поведінкових аспектів діяльності економічного агента в умовах невизначеності. Водночас, формування адекватної та, відповідно, ефективної в реалізації економічної політики можливе тільки за умов належного відбиття природи людини як актора економічної дії в соціальному середовищі, що є вихідними припущеннями тієї чи іншої моделі або концепції.

Розповсюдженою є думка про те, що основу концепції homo economicus, тобто економічної людини, яка в своїх діях щодо задоволення потреб прагне до раціональної максимізації своєї вигоди, закладено Адамом Смітом в найбільш відомій його праці «Дослідження природи та причин багатства народів». Проте, дослідники філософської спадщини видатного шотландця [17] переконливо доводять, що ринковий агент Сміту виходив із емоційних мотивів та аксіоматично покладався на моральні якості у своїй «еґотистичній» максимізації прибутку, оскільки тільки забезпечення якості та моральних принципів у відносинах із покупцем забезпечать відтворення акту обміну та можливість, таким чином, продовження економічної діяльності [18]. Таким чином, власний зиск економічного індивіду цілком та повністю базується на принципах емпатії та моралі, а «природа та причини багатства народів» є продовженням «моральних почуттів». Значення, яке Сміт приділяв цій праці у загальній системі свого економіко-теоретичного світогляду, усвідомлюється через кількість перевидань «Теорії моральних почуттів», навіть після виходу «Дослідження природи та причин багатства народів».

Все живе на землі розвивається через природний відбір. Глибоке розуміння цього факту у поєднанні з вивченням робіт видатного зоолога того часу, К. Ллойда Моргана, дозволило визначити Т. Веблену провідну роль інститутів у розвитку людини та суспільства та започаткувати новий напрям економічної теорії. Додатково, багато статей було їм присвячено критиці «гедоністичної людини-калькулятора». Більше, ніж через століття, ці міркування Т. Веблена підтвердили чисельними експериментальними даними щодо особливостей прийняття рішень економічними агентами та соціальної поведінки людини [19-21]. На нашу думку, моделювальний принцип прагнення максимізації вигоди має доповнюватися принципом кооперації з відповідними інструментами: економічного та соціального формами обміну. Економічний обмін відбиває відносини граничних ресурсів природи та безмежності творчого акта дії людини та є джерелом її відтворення. Соціальний обмін виявляє відносини формування та розподілу влади, багатства, статусу, механізми соціальної стратифікації, визначення та змін базових суспільних цінностей та поведінкових норм, визначає символічний простір культури соціальної групи та відтворює суспільство. Ефективність та соціальна справедливість є результатом комплементарності економічного і соціального обмінів та не можуть бути досягнуті взаємозаміщенням. В цьому полягає фундаментальна пастка державної економічної політики: спроба економічними інструментами замінити соціальні інститути кооперації з часом призводить до віртуалізації політичного процесу та поступового звуження реальної активності, і економічної, і соціально-політичної. Тривале розходження комплементарних зв'язків економічного і соціального обмінів загрожують дезактуалізацією та стиранням базових цінностей, неформальних інститутів комунікації, справедливого розподілу влади у суспільстві та через зростання трансакційних витрат формує умови падіння довіри. Пастка віртуалізації обміну через наростання розбіжностей зумовлює обмеження та пригнічення соціальної та економічної активності і зростання декларативної поведінки.

Розв'язання цієї суперечності зумовлює звернення до вартісного змісту обміну та актуалізацію глобальних завдань розвитку природного (уповільнення антропогенних змін клімату, відтворення екосистем та раціонального природокористування) та людського (подолання бідності, голоду та загроз продовольчої безпеки; охорони здоров'я, освіти та професійного розвитку; політичної та трудової міграції; інклюзивного економічного зростання та зайнятості) капіталу. Проте обмеженість природно-ресурсного виміру вартості на тлі необхідності розширеного відтворення капіталу формує умови для зростання використання потенціалу людського ресурсу як чинника конкурентної переваги, що підвищує значущість інституційних факторів в процесі реформування соціально-економічних систем та механізмів реалізації економічної політики.

Особливістю вітчизняного типу суспільно-економічного розвитку є постійне відтворення пасток розвитку із притаманними їм властивостями несиметричності (нееквівалентності обміну) та контрпродуктивного розвитку (пригнічення та деструкції дії). Відносно економічної політики найбільш актуальною є пастка віртуалізації макрорегулювання (відсутності трансмісійного механізму економічної політики через відрив реальних, інструментальних заходів державного регулювання від декларованих), яка забезпечує відтворення нееквівалентного перерозподілу національного доходу за зростаючою ціною реформ. Відносно суспільної поведінки громадян пастка відбивається у дифузії відповідальності через тривалий період знеособлення відносин власності та втрати соціальних норм володіння та культури розпорядження доходом.

В сфері європейської інтеграції внутрішнього ринку України загрози реалізації пастки віртуалізації економічної політики закладено системою планування, яка досі залишається інструментально застарілою, непослідовною щодо механізму ринкових відносин, які вона повинна формувати та підтримувати, та недемократичною й непрозорою щодо розподілу прав доступу до бюджетних коштів. За експертними оцінками, окрім значних порівняно з країнами ЄС обсягів, державна допомога бізнесу в Україні має суттєві інституційні недоліки, що пов'язані із процесами прийняття рішень про її надання та контролем за використанням державних коштів [22]. Окрім напряму державного стимулювання експорту на тлі існування викривлених інституційно-правової системи, окремими прикладами поточних неефективних рішень щодо виконання зобов'язань з імплементації положень УА, на нашу думку, є:

1) Наявність у Плані заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [23] окремих пунктів, зокрема щодо забезпечення безпеки та якості харчових продуктів та запровадження системи регулювання та державного контролю за безпечністю харчової продукції, що впорядковується законами та наказами, які вже прийняті у попередні роки [24].

2) Довготривалий процес розподілу сфер впливу та оформлення системи державних закупівель лікувальних засобів на 2015-2016 роки. Попри вже узгоджену (але не доведено, що оптимально ефективну та не корупційну) схему закупівлі в міжнародних організаціях, законодавче та правове забезпечення цього механізму станом на жовтень 2015 року ще не є завершеним. Зауважимо, що державні закупівлі ліків – інструмент державної політики національної безпеки, що безпосередньо пов'язаний із забезпеченням базових потреб населення (життя та здоров'я), особливо на тлі військових дій на Сході. За підрахунками експертів, реципієнтами термінової медичної допомоги у поточному році є 4,2 млн. пацієнтів.

3) Реформування системи технічного регулювання в Україні, яке триває з кінця 1990-их років за фінансової та технічної допомоги СOT та ЄС через інструменти проєктів твінінг та програм бюджетної підтримки. Попри майже 15 років фінансування програм зниження нетарифних бар'єрів в торгівлі, цей процес досі є суперечливим, невирішеним та неузгодженим із відповідними регламентами та стандартами ЄС. Нетарифні бар'єри в торгівлі є однією з найбільших перешкод в процесі євроінтеграції національного виробництва та ринків. Тому трансплантація та гармонізація системи технічних регламентів, що є відповідальними за безпеку товарів відносно споживача та навколишнього середовища, і тому є обов'язковими, та стандартів виробництва та маркетингування, застосування яких є добровільним, має вирішальну роль у забезпеченні ефективності регуляторного створення стимулів щодо виробничо-торговельної діяльності національних економічних агентів та виконанні зобов'язань щодо імплементації положень Розділу IV УА та Угоди ГАТТ. Додатково, важливість суттєвого оновлення виробничих регламентів та стандартів пов'язана, крім питань торгівлі, із питаннями соціально захисту національного споживача та пасткою трансформаційних витрат. Поширена теза щодо значних витрат на перехід до нових виробничих норм є за своїм змістом питанням розподілу відповідальності та її еквівалентного відображення у ціні товару, послуги. За умов збереження застарілої системи сертифікації та стандартизації витрати якості, як і раніше, сипляються споживачем у неявному вигляді (споживанні неякісного товару за ціною стандартного) через низьку конкуренцію та глибину внутрішнього ринку, тим самим дозволяючи виробнику збільшувати норму прибутку через зменшення витрат на управління якістю і збільшення ризиків нецільового використання фонду амортизації. Проте, страх витратів на управління системою якості фірми є, здебільшого, ірраціональним та пов'язаний із загальним низьким рівнем національної бізнес-культури, трудових відносин та дефіцитом креативних рішень. Зокрема, цей феномен відбито у концепції витрат низької якості (costs of poor quality, COPQ), що розроблено у 1987 році експертом з якості корпорації ІВМ Джеймсом Харрінгтоном, який визначив, що зростання витрат на вдосконалення системи управління якістю відшкодовується через зменшення витратів на гарантійне обслуговування, брак та відкликання недоброякісної продукції [25].

4) Стан боротьби з корупцією. За оцінкою експертів Міжнародного фонду «Відродження» віртуалізація також загрожують антикорупційній реформі, законотворча частина якої відбулася, на думку експертів, досить системно, проте впровадження розробленої правової бази здійснюється вскрай повільно, точково, неповноцінно та із викривленнями результатів протидії корупції (зокрема, у сферах притягнення до відповідальності, розслідування корупційних злочинів та прозорості розміщення та використання міжнародної фінансової допомоги) [26]. Додатково відзначимо, що незадовільним є стан експертизи проєктів нормативно-правових актів на корупціогенність: процедура є відсутньою, а оцінка – необґрунтованою та обмеженою механічним визначенням «корупціогенних факторів не виявлено – вимогам антикорупційного законодавства відповідає». Такий висновок має, зокрема, проєкт Закону України № 2143а від 22.06.2015 року щодо масштабного стимулювання вітчизняного виробництва, залучення прямих іноземних інвестицій та розвитку малого та середнього підприємництва, який передбачає внесення змін у процес державних закупівель. Зауважимо, що попередня редакція цього проекту Закону мала кардинально інший зміст (щодо створення експортно-кредитної агенції) та впроваджувала механізм державної підтримки експортерів за кошти державного бюджету, проте висновок щодо оцінки корупціогенності акту був аналогічним зазначеному).

Умовою розширеного відтворення соціально-економічної системи з боку зовнішнього бюджетного обмеження національного розвитку (міжнародної торгівлі) є комплементарність економічного та інституційного вимірів міжнародного обміну на кожному з його рівнів (індивідів/економічних агентів, інститутів, видів економічної діяльності), що формує механізм його системної динаміки: внутрішній мотив до обміну – організаційний інструмент обміну – спосіб взаємодії внутрішнього та зовнішнього середовища країни. Особливості поєднання економічного та соціального обмінів на кожному із рівнів суспільної ієрархії (індивідів/економічних агентів, інститутів, видів економічної діяльності) формує окрему форму соціального порядку. Як зазначають Д. Норт, Дж. Уолліс та Б. Вайнгаєст, «соціальні порядки характеризуються тим, як суспільство створює інститути, що підтримують існування специфічних форм людської організації, спосіб, в який суспільство обмежує або відчиняє доступ до цих організацій за допомогою стимулів, що формуються моделлю організації» [27, с. 40].

Проте відсутність комплементарності інституційного забезпечення економічних відносин в кожній окремій ланці системи формує ризики виникнення інституційної пастки розвитку відповідного рівня: пастки короткотермізму та рентоорієнтованої поведінки – на рівні економічних агентів; консервації неефективного управління власністю та декларативності й віртуалізації економічної політики, патерналістичного ставлення до конкуренції, економічної злочинності та рейдерства – на рівні взаємодії формальних та неформальних інститутів; сировинної залежності та виснаження природних і людських ресурсів (девальвації національного та індивідуального багатства) – на рівні типів господарювання. Поєднання інституційних пасток розвитку всіх рівнів системи міжнародного обміну зумовлює системну кризу, що відбивається у втраті економічного та монетарного суверенітету країни. «Той, хто бажає дати своїй країні шанс стати сучасним суспільством, повинен спрямувати зусилля не тільки на ліквідацію певних умов – перешкод на шляху доступу до легальної діяльності, витрат законслухняності, дискримінації на ринку капіталу, державних корпорацій, але також і на створення базових інститутів, які в розвинених країнах служать основою ефективності, соціального миру і вільного співробітництва» [15, с. 194], зокрема інститутів власності, конкуренції та прав людини.

Висновок. Інтеграція ринків України та ЄС шляхом створення ЗВТ є впливовим стимулом щодо реформування соціально-економічної системи країни, зокрема головного джерела економічної неефективності – державного сектору. Проте, зміни організаційної системи суспільства мають оцінюватися не тільки за критеріями економічної ефективності, але й у їхньому зв'язку із зміненням політичної рівноваги й перерозподілом влади через потенційне підвищення стимулів до пошуку ренти та недоброчинного лобіювання для спеціальних груп інтересів на тлі суспільного запиту на перетворення. Інституційний аналіз модернізаційного потенціалу трансформаційних процесів дозволяє на системній основі розкрити багаторівневий характер взаємодії чинників економічного та інституційно-поведінкового й організаційного характеру. Це дає можливість розв'язати широке коло проблем внутрішнього розвитку через апарат концепції пасток соціально-економічної поведінки, що, замикаючись, зумовлюють феномен «зачарованого кола». В загальному сенсі, зміст поведінкової (інституційної) пастки полягає у інверсії системи стимулів дії через унеможливлення (за різних підстав) задоволення цільової потреби суб'єкта та укорінюється в формі зворотньої послідовності причино-наслідкового механізму логіки, що посилюється дією позитивних зворотних зв'язків, та патерналізує суб'єктивний досвід без розширення знання. Відтворення сформованого поведінкового комплексу інституціоналізує (на індивідуальному й колективному рівнях) інверсійний механізм акту дії, який самоукріплюється завдяки ефектам зміщеного когнітивного підтвердження, та звужений тип відновлення суспільних знань, інформації тощо.

Інститути, за своїм визначенням, є стійкими поведінковими формуваннями, оскільки символічно, на рівні загальної правила укорінюють інформацію щодо найбільш поширених форм суспільної поведінки. Проте інститути можуть відбивати різні ступені схильності соціальної групи, характерну поведінку якої вони відзеркалюють, до динамізму, тобто можливості постійно змінюватися відповідно до змін навколишнього середовища та реалізовувати адаптивну активність. Фундаментом, який визначає потенціал адаптивної активності групи, є поєднання інформації (знання), що укорінена у базових цінностях, поглядах та переконаннях суспільства і формує культуру (в широкому розумінні), та свободи як суб'єктної спроможності реалізувати волю в акті дії на тлі усвідомлення та прийняття законів природи та суспільства. Бідне інформаційне середовище є плідним підґрунтям для відтворення інституційних пасток, які перешкоджають диверсифікованому розвитку, сприйняттю інновацій, та породжує «зачароване коло» звуженого відтворення людини та соціальної групи. На його тлі відсутність свободи дії призводить до відтворення соціального середовища, в якому найбільш ефективними стимулами формування акту дії є пригнічення, покарання та патерналізм.

Вирішення проблеми інституційної неефективності є формування умов і механізмів комплементарності свободи соціально-економічної активності й кооперації та жорстко закріплених формальних інституційних комплексів. Це поєднання справляє саморегулюючий вплив через можливість відкритого середовища формувати багатий набір індивідуальних та колективних викликів, відповідь на які забезпечує розмаїття типів реагування та поведінкових моделей індивідів та соціальних груп, що обумовлює постійне навчання та приріст інформації. Розширення знання та типів поведінки, в результаті, забезпечує найбільш оптимальне задоволення потреб (індивідуальних та колективних) через зменшення трансакційних витрат та збільшення їхньої диференціації, що визначає майбутнє спрямування активності та творчої енергії суб'єктів.

Відносно процесу імплементації УА в частині питань торгівлі найбільшими, на нашу думку, є загрози посилення корупції та поглиблення соціальної нерівності та несправедливості через створення дискримінаційних переваг державної підтримки експортерів на підставі фрагментарного й недостатньо системного висвітлення досвіду розвинутих країн в цій сфері окремими лобістами та групами спеціальних інтересів. Через значний ефект віртуалізації економічної політики в Україні, реформування системи державної підтримки національних бізнес-структур на тлі лібералізації торгівлі з країнами ЄС повинно базуватися на розумінні, з одного боку, загальних механізмів впливу інституційних та політичних чинників і неформальних обмежень раціональної поведінки, що притаманні політичному процесу в цілому (зокрема, через пошук ренти). З іншого боку, – враховувати інституційні особливості реалізації економічної політики та поведінки економічних агентів на пострадянському просторі через інверсійний тип становлення та розвитку ринкових відносин, тобто у першу чергу впроваджувати інституційні комплекси формальності та захисту прав власності, конкуренції та прав людини.

Перспективи подальших досліджень. Триваюча суспільна трансформація та економічна криза зумовлює перспективність подальшого дослідження тематики статті в напрямі оцінки досвіду розвинутих країн щодо загальної логіки, умов та інструментів поживлення міжнародного обміну на тлі забезпечення інклюзивного сталого розвитку та суспільного добробуту.

Література.

1. Оцінка впливу Угоди про асоціацію/ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України: наукова доповідь / за ред. акад. НАН України В.М.Гейця, чл.-кор. НААН України, д-ра екон. наук Т.О.Осташко, чл.-кор. НАН України, д-ра екон. наук Шинкарук Л.В.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – К., 2014. – 102 с.
2. Можливості і застереження щодо наслідків уведення в дію положень Угоди про асоціацію між ЄС та Україною: наук. доп. / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, чл.-кор. НААНУ Т.О. Осташко, д-ра екон. наук В.О. Точиліна; НАН України. – К.: ДУ «Інститут економіки та прогнозування», 2013. – 98 с.
3. Економічна складова Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: наслідки для бізнесу, населення та державного управління. – К.: Міжнародний фонд «Відродження», Інститут економічних досліджень і політичних консультацій, 2014. – 141 с.
4. Формування моделі економічного розвитку України у після-кризовому світі: аналіз. доп. / Я. А. Жаліло, Д. С. Покришка, Я. В. Белінська [та ін.]. – К.: НІСД, 2014. – 116 с. – (Сер. «Економіка», вип. 14).
5. Європейська інтеграція України: внутрішні чинники і зовнішні впливи: аналітична доповідь Центру Разумкова // Національна безпека і оборона. – № 4-5 (141-142). – 2013. – С. 2-54.
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої сторони [Електронний ресурс] / Урядовий портал. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248387631.
7. Створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС [Електронний ресурс] / Урядовий портал. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3fart_id=244830558.
8. Гриценко А.А. Структура ринкового трансформування інверсійного типу // Економіка України. – 1997. – №1. – С.4-10.
9. Shorrocks A., Davies J., Lluberas R. Credit Suisse Global Wealth Databook 2015 [Electronic resource] / Credit Suisse Group AG, 2015. – 159 p. – Access mode: <http://publications.credit-suisse.com/tasks/render/file/index.cfm?fileid=C26E3824-E868-56E0-CCA04D4BB9B9ADD5>.
10. North D. Institutions, Institutional Changes, and Economic Performance, New York: Cambridge University Press, 1990. – 152 pp.
11. Веблен Т. Теория праздного класса. – М.: Прогресс. – 1984. – 368 с.
12. Веблен Т. Теория делового предприятия. – М.: Дело, 2007 г. – 288 с.
13. Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп. Пер. с англ. – М.: ФЭИ. – 1995. – 174 с.
14. Олсон М. Возвышение и упадок народов: экономический рост, стагнация и социальный склероз. – М.: Новое издательство, 2013. – 324 с.
15. Эрнандо де Сото. Иной путь: Невидимая революция в третьем мире. Пер. с англ. Б. Пинскер. – М.: Catallaxy. – 1995. – 215 с.
16. Acemoglu D., J. A. Robinson. Economics versus Politics: Pitfalls of Policy Advice // Journal of Economic Perspectives. – Volume 27. – № 2. – 2013. – P. 173-192.
17. Evensky J. Adam Smith's Moral Philosophy: A Historical and Contemporary Perspective on Markets, Law, Ethics, and Culture. – Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press. – 2005. – 331 p.

18. Сміт А. Теорія моральних почуттів. – М.: Республіка. – 1997. – (Серія: Бібліотека етичної думки). – 352 с.
19. Bowles, Samuel. *Microeconomics: behavior, institutions, and evolution*. – Princeton, New Jersey Woodstock: Princeton University Press, 2006. – 584 p.
20. Henrich, Joseph. Cultural Group Selection, Coevolutionary Processes and Large-Scale Cooperation // *Journal of Economic Behavior and Organization*. – 2004. – № 53(1). – pp. 3-35.
21. Mind, Society, and Behavior. *World Development Report 2015* [Electronic resource] / International World Bank Group. – Access Mode: <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Publications/WDR/WDR%202015/WDR-2015-Full-Report.pdf>.
22. Булана О. Держдодомога бізнесу: необхідність термінового перегляду за європейськими правилами [Електронний ресурс] // *Дзеркало тижня. Україна*. – 2015. – №34. – 18 вересня 2015. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/finances/derzhdomoga-biznesu-neobhidnist-terminovogo-pereglyadu-za-yevropeyskimi-pravilami_.html.
23. Про затвердження плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/213-2015-p>.
24. Інформація Міністерства охорони здоров'я України про стан реалізації Плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, Коаліційної угоди та Стратегії сталого розвитку «Україна 2020» у 2015 році станом на 31 серпня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.moz.gov.ua/ua/portal/rep_info_Ukraine_2020_08.html
25. Harrington H. James. *Poor-Quality Cost*. – Milwaukee, Wisconsin: Marcel Dekker, Inc., New York, NY and ASQC Quality Press. – 1987. – 224 p.
26. Альтернативний звіт з оцінки ефективності державної антикорупційної політики [Електронний ресурс] / Р.Г. Рябошапка, О.С. Хмара, А.В. Кухарук, М.І. Хавронюк, О.В. Калітенко; За заг. ред. А.В. Волошиної. – К., 2015. – 268 с. – Режим доступу: http://issuu.com/irf_ua/docs/dp-2015-16/5?e=2879057/14373136.
27. Норт Д., Уолліс Д., Вайнґаст Б. Насилие и социальные порядки. Концептуальные рамки для интерпретации письменной истории человечества / пер. с англ. Д. Узланера, М. Маркова, Д. Раскова, А. Расковой. – М.: Изд. Института Гайдара, 2011. – 480 с.

References.

1. Heyets, V.M. Ostashko, T.O. and Shynkaruk, L.V. (2014). *Assessment of the impact of the Association Agreement / DCFTA between Ukraine and the EU on Ukraine's economy: Scientific report*. NAS of Ukraine, SI "Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine", Kyiv, Ukraine.
2. Heyets, V.M. Ostashko, T.O. and Tochlyin, V.O. (2013). *Mozhlyvosti i zasterezhennia schodo naslidkiv uvedennia v diiu polozhen' Uhody pro asotsiatsiiu mizh YeS ta Ukrainoiu: analitichna dopovid'* [Features and warnings about the consequences of introduction of the Association Agreement between the EU and Ukraine: Scientific report], SI "Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine", Kyiv, Ukraine.
3. IRF and IER. (2014). *Ekonomichna skladova Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS: naslidky dlia biznesu, naseleennia ta derzhavnoho upravlinnia* [The economic component of the Association Agreement between Ukraine and the EU: implications for business people and public administration], Kyiv, Ukraine.
4. Zhalilo, Ya. A. Pokryshka, D. S. Belins'ka, Ya. V. ta in. (2014). *Formuvannia modeli ekonomichnoho rozvytku Ukrainy u pisnia-kryzovomu sviti: analitichna dopovid'* [Formation of the model of economic development of Ukraine in the post-crisis world: Scientific report], NISR, Kyiv, Ukraine.
5. Razumkov Centre (2013). "European integration of Ukraine, internal factors and external influences: Razumkov Centre analytical report", *National Security and Defense*, vol. 4-5 (141-142), pp. 2-54.
6. Government portal (2014). Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, available at: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248387631 (Accessed 24 October 2015).
7. Government portal (2014). Establishment of a free trade zone between Ukraine and the EU, available at: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article%3fart_id=244830558 (Accessed 02 October 2015).
8. Hrytsenko, A.A. (1997). "The structure of the inversion type of market transformation", *Economy of Ukraine*, vol.1, pp. 4-10.
9. Shorrocks, A. Davies, J. Lluberas, R. (2015). *Credit Suisse Global Wealth Databook 2015* [online], Credit Suisse Group AG, available at: <http://publications.credit-suisse.com/tasks/render/file/index.cfm?fileid=C26E3824-E868-56E0-CCA04D4BB9B9ADD5> (Accessed 02 October 2015).
10. North, D. (1990). *Institutions, Institutional Changes, and Economic Performance*, New York: Cambridge University Press.
11. Veblen, T. (1984). *Teorija prazdnogo klassa* [Theory of the Leisure Class], Moscow: Progress.
12. Veblen, T. (2007). *Teorija delovogo predpriatija* [The Theory of Business Enterprise], Moscow: Delo.
13. Olson, M. (1995). *Logika kolektivnykh dejstvij. Obshchestvennye blaga i teorija grupp* [Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups], Moscow: FEI.
14. Olson, M. (2013). *Vozvyshenie i upadok narodov: jekonomicheskij rost, stagfljacija i social'nyj skleroz* [The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities], Moscow: Novoe izdatel'stvo.
15. De Soto, Hernando (1995). *Inoj put': Nevidimaja revolucija v tret'em mire* [The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World], Moscow: Catallaxy.
16. Acemoglu, D. Robinson, J. A. (2013). "Economics versus Politics: Pitfalls of Policy Advice", *Journal of Economic Perspectives*, vol. 27, no. 2, pp. 173-192.
17. Evensky, J. (2005). *Adam Smith's Moral Philosophy: A Historical and Contemporary Perspective on Markets, Law, Ethics, and Culture*, Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
18. Smith, A. (1997). *Teorija moral'nykh pochuttiv* [The Theory of Moral Sentiments], Moscow: Respublika.
19. Bowles, Samuel (2006). *Microeconomics: behavior, institutions, and evolution*, Princeton, New Jersey Woodstock: Princeton University Press.
20. Henrich, Joseph (2004). "Cultural Group Selection, Coevolutionary Processes and Large-Scale Cooperation", *Journal of Economic Behavior and Organization*, no. 53(1), pp. 3-35.
21. World Bank Group (2015). *Mind, Society, and Behavior. World Development Report 2015*, International World Bank Group, available at: <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/Publications/WDR/WDR%202015/WDR-2015-Full-Report.pdf> (Accessed 10 October 2015).
22. Bulana, O. (2015). "State assistance to business: the need for urgent review by European rules", *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina*, no. 34, available at: http://gazeta.dt.ua/finances/derzhdomoga-biznesu-neobhidnist-terminovogo-pereglyadu-za-yevropeyskimi-pravilami_.html (Accessed 30 October 2015).
23. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015). "On approval of the Action Plan to implement the Programme of the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Strategy for Sustainable Development "Ukraine-2020" in 2015", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/213-2015-p> (Accessed 27 October 2015).
24. Ministry of Health of Ukraine (2015). "Information on the implementation of the Action Plan to implement the Program of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the Coalition Agreement and the Sustainable Development Strategy "Ukraine 2020" in 2015 as of August 31, 2015", available at: https://www.moz.gov.ua/ua/portal/rep_info_Ukraine_2020_08.html (Accessed 30 October 2015).
25. Harrington, H. James. (1987). *Poor-Quality Cost*, Marcel Dekker, Inc., New York, NY and ASQC Quality Press, Milwaukee, WI.
26. Riaboshapka, R.H. Khmara, O.S. Kukharuk, A.V. Khavroniuk, M.I. and Kalitenko, O.V. (2015). *Alternatyvnyj zvit z otsinky efektyvosti derzhavnoi antykoruptsijnoi polityky* [Alternative report on the assessment of the efficiency of the state anti-corruption policy] edited by Voloshyna, A.V., Kyiv, Ukraine, available at: http://issuu.com/irf_ua/docs/dp-2015-16/5?e=2879057/14373136 (Accessed 28 October 2015).
27. North, D. Wallis, J. J. and Weingast, B. R. (2011). *Nasilie i social'nye porjadki. Konceptual'nye ramki dlja interpretacii pis'mennoj istorii chelovechestva* [Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History], Moscow: Gaidar Institute Press.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2015 р.

ТОВ "ДКС Центр"